

УДК 321.1.001.76(477)

Н. Є. Степанова, канд. істор. наук, доц.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, кафедра політології

ТРАДИЦІЇ ТА ІНОВАЦІЇ У ПОЛІТИЧНОМУ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У статті розглядаються деякі методологічні питання щодо механізмів політичних перетворень. Виявлено специфіку й умови реформ в українському суспільстві. Запропоновано використання ряду політичних технологій реформування, які здатні сприяти стабілізації політичного життя країни.

Ключові слова: політична система, стабільність, іновації, традиції, політичні технології.

Кардинальні системні зміни, які відбуваються протягом останніх років в Україні та інших державах пострадянського світу, зумовлюють постанову ряду методологічних проблем. Серед них питання про механізми й напрямки соціально-політичних перетворень мають особливу актуальність. Вже наприкінці 80- початку 90 років серед вітчизняних науковців розгорнулася палка дискусія щодо природи й характеру цих перетворень. У той час труднощі полігали не лише в тому, що для опису та пояснення суспільних процесів у колишніх республіках СРСР не вистачало емпіричного матеріалу й методологічного інструментарію щодо їх опрацювання. Головним недоліком багатьох пояснювальних гіпотез, які інтерпретували події в цьому регіоні як “демократичні революції”, “демократичний транзит” і таке інше, був їхній явний або прихований зв’язок з старою лінійно-еволюційною парадигмою мислення. Згідно з нею будь-яке суспільство так чи інакше підкоряється в своєму розвитку деяким універсальним закономірностям соціальних змін. Ці закони прописують загальний напрямок трансформації політико-державної системи від традиційності до сучасності, від моноцентризму до плюралізму, від тоталітарних і авторитарних режимів до ліберальних й демократичних.

Усвідомлення досвіду перших років перебудов у колишніх країнах “реального соціалізму” не випадково відродило інтерес до теорій модернізації. Однак, дедалі поставала очевидна непереконливість багатьох класичних концепцій і підходів, що склалися в свій час у межах західного суспільствознавства. Сьогодні прийнято розглядати модернізацію як історично обумовлений процес, який узаконює інститути та цінності сучасності: демократію, ринок, освіту, розумне адміністрування, самодисципліну, трудову етику тощо. “Стати сучасним (або уникнути “хибної сучасності”) до цього часу є життєво важливим завданням щодо посткомуністичних суспільств” – підкреслює П. Штомпка [1, 184].

Механізми політичних перетворень, як втім і всіх інших соціальних процесів, підлягають впливу двох діалектично взаємопов’язаних тенден-

цій – мінливості та усталеності. В єдиному процесі буття соціуму і його політичної сфери їх неможливо роз'єднати. Завдяки першій (мінливості) відбувається постійне виробництво нових інститутів, норм, відносин, ідей, моделей поведінки. Завдяки другій (усталеності) здійснюється відтворення вже наявних рис і якостей політичного життя. Таким чином інновація (дослівно – оновлення, упровадження нового) і традиція – дві сторони цілісного процесу життєдіяльності політичної системи.

У теоретичному і практичному планах варто замислитись над такими проблемами: 1) Чи завжди “нове” краще ніж “старе” і неминуче призводить до покращення якості соціального буття, тобто до прогресу? 2) Як виникають нові форми соціального і, зокрема, політичного життя, та які механізми їхнього “уживлення”, пристосовування до старої системи? 3) Чому виникає відторгнення або анігіляція деяких нововведень, тоді як інші досить легко сприймаються суспільством? 4) Яким повинна бути міра й співвідношення інновацій і традицій, щоб це не спричиняло зростання нестабільності та дезорганізації суспільної системи? Спробуємо далі навести власне розуміння можливих підходів до відповідей на ці питання в контексті завдань політичної модернізації та демократизації України.

1. По-перше, слід ураховувати, що процес політичного виробництва, звичайно, не пов'язаний з винаходом чогось абсолютно нового. Відкриття та винаходи в соціально-політичній практиці мають відносний характер і здійснюються на рівні приростання знань і технологій щодо тих аспектів буття, які раніше не були достатньо відомі. Наприклад, дослідження первісних суспільств довело наявність в них зародкових інститутів загального представництва інтересів (скандинавські тінги або вічові збори), в яких у згорнутому вигляді вже містилась більшість принципів і процедур парламентських демократій. З іншого боку, система влади рад, яку в попередні часи підносили як безперечну інновацію, народжену творчістю мас, насправді уявляла собою деяку модифікацію тих самих общинно-вічових традицій. Чи був тоталітарний режим в СРСР інновацією у порівнянні з монархічним режимом царської Росії і кращим за нього? Адже він сам у нових історичних умовах модифікував певні риси традиційних східних деспотій та середньовічних тираній. Тому здається справедливим зауваження М. В. Ільїна про те, що дійсно наукового аналізу потребує не фіксація незвичайного (воно помітне навіть пересічній людині), а з встановленням достатньо тонких нюансів того, як, чому і навіщо відтворюється старе [2, 59].

2. Доволі розповсюдженими є погляди на інновацію як наслідок суспільних запитів, проблем функціонування суспільної системи, що об'єктивно виникають, які вирішуються шляхом тієї чи іншої відповіді. Широко відома ідея Т. Парсонса щодо інновації, яка є відповіддю на невірноважений стан системи. Таким чином, інновація постає у вигляді детермінованого, зумовленого явища, і через те політичне виробництво зводиться до усвідомлення й чіткого формулювання соціального запиту з подальшим адекватним реагуванням на нього. У цьому випадку функціонування системи визнається закритим проце-

сом, який не зазнає зовнішніх впливів. До того ж завжди залишається питання: Хто формулює суспільний запит та наскільки адекватним він є щодо об'єктивної реальності?

На нашу думку, необхідно визнати, що залежно від механізмів виникнення інновацій існує безліч їх різновидів. Частина з них дійсно є породженням характеристик самої системи та дисфункцій, що виникають в її надрах. Однак відкритий характер багатьох політичних процесів і наявність великої кількості можливих відповідей роблять процес вибору з кількох альтернатив вельми проблематичним. Деякі інновації з'являються внаслідок дифузії або запозичення, тому що вони не є продуктом самої системи, а цілеспрямовано відбираються завдяки їх незаперечній адаптивній цінності, тобто здатності ужитися в даній системі й прислужити реалізації потреб тих чи інших політичних акторів. Дифузія виникає завдяки розповсюдженню окремих нововведень ззовні. При цьому власні характеристики системи справляють вплив на процес селекції та упровадження нового. Найбільш пристосований цей механізм щодо поширення суспільно-політичних ідей і програм суспільних перетворень. Так, комуністичні ідеї в Росії на початку ХХ ст. не були як такі продуктом системи суспільних і політичних відносин, проте виявилися досить співзвучними до комунітарних принципів організації суспільного життя загалом.

Отож найбільші можливості щодо поширення та укорінення мають саме ті нові форми відносин, інститутів, моделей поведінки, які таким чи іншим чином співвідносяться із деякими звичними, традиційними, притаманими глибинним ментальним шарам буття народу і природним умовам його існування.

3. Навпаки, те, що нав'язують у систему реформаторські кола без урахування природи суспільства, не здатне слугувати чинником його поступального розвитку. Про це наочно свідчать неодноразові спроби цілеспрямованої модернізації незахідних суспільств з боку колишніх метрополій. Адже, погодимось, важко прищепити навички використання штикової лопати в суспільствах, населення яких не знайоме із звичаєм носити взуття. У політичній сфері спроби конституювання, скажімо, парламентських установ на теренах здебільшого трайболістських відносин народів Середньої Азії в радянські часи призвело до їх переродження. Сьогодні ж режими правління в Узбекистані, Туркменії, Таджикистані (безвідносно до їхньої наукової оцінки) значно більше відповідають традиційній природі вказаних суспільств, дарма що й використовують деякій набір псевдо-західних формальних інституцій.

Механізми політичної модернізації можна звести до двох найбільш поширених моделей: 1) імітація алгоритму (якщо копіюють зміст і функціональні параметри якогось процесу); 2) імітація, запозичення результату або форми (якщо декларуються деякі принципи, однак фактично відбувається їх симуляція). Спостереження за процесами модернізації та демократизації дає відомим транзитологам підставу стверджувати, що найкращі результати, з точки зору досягнення вказаних цілей, надає застосування першої технології [3, 248]. На жаль, особливість країн так

званої вторинної, неорганічної модернізації, до яких належать і пострадянські держави, полягає у переважному використанні другої з зазначених технологій. Наприклад, проголошення вільних й альтернативних виборів як демократичного принципу приховує їх фактично неконкурентний характер. Російські політологи в цьому зв'язку відзначали, що отримання поста президента В. Путіним було лише демократичним аранжуванням одержання влади спадкоємцем в душі монархічної традиції.

4. На окремих стадіях розвитку суспільної системи співвідношення різноспрямованих тенденцій – збереження традицій та впровадження інновацій є неоднаковим. Етап державного будівництва й конституювання політичної системи, безумовно, пов'язаний з переважанням процесів політичного виробництва понад відтворенням. Деякий час попередні та нові елементи в системі можуть перебувати в злагоді, тим самим створюючи нові системні якості. Водночас деякі з цих елементів можуть суперечити один одному, викликати посилення нестабільності та хаосу. У соціальній сфері це знаходить відбиття у конфлікті прогресистських і традиціоналістських зорієнтованих груп населення, перші з яких здатні до сприйняття нових цінностей й моделей поведінки, тоді як другі, свідомо чи інтуїтивно, тяжіють до консервації історичних форм відносин. У перехідних суспільства також формуються числені маргінальні групи населення як носії несумісних ціннісних орієнтацій та поведінкових практик. Вони відчувають подвійний тиск нових умов і продукують у суспільстві почуття страху і непевненості у майбутньому. З іншого боку, саме ці маргінальні прошарки і властиві їм перехідні засоби життя, як вважають деякі дослідники, заповнюють континуум між традиціоналізмом і модернізмом, завдяки чому процеси суспільного розвитку набувають характер синусоїдальної хиткої стійкості [4, 319–320].

Таким чином, перехідне суспільство є нібито перенасиченим новими ідеями та інформацією, а зміни охоплюють і рівень самої політико-державної системи, і рівень її соціального середовища. Згідно з сучасними теоріями нелінійної термодинаміки така максимально нестійка ситуація пов'язана із структурними якостями системи. Якщо система структурно усталена, вторгнення нових елементів не загрожує її існуванню та не викликає нового режиму функціонування системи. Інновації, які все ж таки виникають, практично не вкорінюються.

Отож, маємо зробити висновок, що найбільш уразливою щодо втрати усталеності будь-якої, зокрема політичної системи є її структура, тобто відносини між її елементами та їхні взаємозв'язки. Найболючіших наслідків система зазнає тоді, коли порушуються ієрархічні зв'язки у верхніх шарах структурної організації, а саме в тих елементах, які забезпечують обробку узагальненої інформації та прийняття управлінських рішень. Усе це притамане сучасному періоду часткового руйнування попередніх політико-управлінських структур і непослідовних, гарячкових спроб побудови нової державності. Тому, на нашу думку, сьогодні істотно зростає значення політичних технологій, якими послуговуються політичні еліти в процесі реформ українського суспільства.

Виходячи із викладеного вище, можна зробити декілька стислих зауважень щодо стратегії реформування політичної системи України в контексті окреслених проблем:

По-перше, оскільки Україна належить до країн, в яких модернізація має вторинний характер, інноваційні процеси закономірно набувають рис певної стихійності, імпровізаційності та поверхневого запозичення. Поряд з цим правлячі кола відчувають чималу спокусу цілеспрямованого упровадження в життя власних реформаторських проектів, не завжди прораховуючи небажані наслідки своїх інноваційних зусиль. Опір соціального середовища такими примусовими нововведеннями згори мусить бути достатнім сигналом до кореляції цілей, ресурсів і засобів реформування. Відірвані від своїх реальних передумов (економічних, культурних, соціально-психологічних тощо) будь-які зовні привабливі й прогресивні перетворення не знайдуть підтримки з боку основної маси суспільства, яка сформувалася у певному історичному середовищі.

По-друге, політична модернізація має своєю головною метою просування до політичної демократії. Через це цілеспрямоване реформування повинне здійснюватися з урахуванням практичних інтересів більшості громадян. Масова підтримка нововведень у різних сферах суспільного життя має бути свідомою та добровільною. Адже і позитивні суспільні проекти стають неможливими за відсутністю суб'єктів, згодних взяти на себе тягар їх виконання. В іншому випадку про демократичний вектор реформ краще не згадувати.

По-третє, наздогоняюча модернізація, на відміну від так званої органічної, завжди пов'язана з особливо високою соціальною ціною реформ. Тому соціальна спрямованість у діяльності держави повинна бути не простим гаслом, а одним з провідних критеріїв оцінки будь-якого проекту або закону, які пропонують президент, уряд чи Верховна рада. Поряд з цим виникає потреба більш вдалого використання технологій соціального маневрування, завдяки чому може бути послаблений тиск на окремі групи суспільства, які зазнають найбільшого ураження від проведення необхідних реформ.

По-четверте, специфіку соціально-політичних процесів, які відбуваються в Україні, визначає збіг різноспрямованих за сутністю завдань трансформації та адаптації які не співпадають. Сутність технологій адаптації полягає у підтримці в середині суспільної системи певного балансу сил та відносно усталеного ладу. Проте механізм адаптації не гарантує рух суспільства до позначеної мети. Чітке розмежування окремих реформаторських кроків, залежно від їх спрямованості на адаптацію або перетворення, дозволяє знизити ризик дестабілізації.

Застосування конкретних механізмів і технологій реформування у першу чергу залежить від того, в якому стані знаходяться процеси розвитку системи та її соціального середовища. Якщо вони є схожими, то відбувається їх природна взаємна адаптація. У цьому випадку політичне керівництво може обмежитися частковими і поступовими реформами, які не будуть викликати різкого відторгнення у суспіль-

стві. В інших ситуаціях допустимими є технології відкладених рішень або випереджальних дій, завдяки чому вдається корегувати деякі негативні наслідки об'єктивних соціальних процесів.

Обмеження на використання певної технології інноваційних реформ накладають тривалі базові цінності, панівні традиційні моделі відносин, укорінені уявлення й пріоритети щодо етичних понять справедливості, рівності, свободи тощо. Врешті саме за цією шкалою населення вимірює ступінь досягнутого та ефективність державної політики, припускає використання з боку влади певних заходів примусу, надає їх діям легітимної підтримки.

Література

1. Штомпка П. Социология социальных изменений. М., 1997.
2. Ильин М. В. Ритмы и масштабы перемен: О понятиях “процесс”, “изменение” и “развитие” в политологии // Полис. 1993. № 2.
3. Мелешкина Е. Ю. Политическое развитие. Политическая модернизация // Политический процесс: основные аспекты и способы анализа: Сб. учебных материалов. М, 2001. — С. 235 – 256.
4. Антилип П. В. Взаимодействие традиционализма и модернизма в России // Куда идет Россия?.. Кризис институциональных систем: Век, десятилетие, год / Под общ. ред. Т. И. Заславской. М., 1999. — С. 310 – 320.

Н. Е. Степанова

ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ В ПОЛИТИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ

Резюме

В статье рассматриваются некоторые методологические вопросы относительно механизма политических преобразований. Выявлена специфика и условия реформ в украинском обществе. Предложено использование ряда политических технологий реформирования, которые могут способствовать стабилизации политической жизни страны.

Ключевые слова: политическая система, стабильность, инновации, традиции, политические технологии.

N. E. Stepanova

TRADITIONS AND INNOVATIONS IN THE POLITICAL DEVELOPMENT OF MODERN UKRAINE

Summary

This article gives insight of some methodological questions regarding political transformations in the country. The specifics of the process of reforms in modern Ukraine is uncovered. A number of political technologies is offered, the usage of which can promote the stabilization of it's political life.

Key words: political system, stability, acclimatization, tradition, innovation, political technologies.